

УДК 346.91

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.2.10>

ПОНЯТТЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ СТАДІЇ: ТРАДИЦІЙНІ ПІДХОДИ ТА СУПЕРЕЧЛИВІ НОВЕЛИ

Марченко В.Б.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри приватного права
КНЕУ ім. В. Гетьмана
ORCID: 0000-0002-8495-0876
e-mail: mvb1@ukr.net*

Марченко В.Б. Поняття процесуальної стадії: традиційні підходи та суперечливі новели

У статті досліджуються проблемні аспекти запровадження поняття «стадія ухвалення судового рішення» в некримінальних судових процесуальних кодексах України – Господарському процесуальному кодексі, Цивільному процесуальному кодексі, Кодексі адміністративного судочинства. Головною метою статті є відповіді на питання, чи доцільна така законодавча новела і поняття-новація, чи вписується вона у процесуальну нормативну систему, чи відповідає положенням науки процесуального права щодо структури судового процесу і змісту понять його елементів, зокрема, поняття стадії.

Проведено системно-нормативне дослідження вживання поняття «стадія» на прикладі Господарського процесуального кодексу України. Досліджено зміст поняття «стадія» в джерелах науки процесуального права. Зроблено висновки, що побудова процесуального законодавства має базуватись на науково обґрунтованому підході до поняття процесуальної стадії, як спеціального процесуального поняття, а не елементу просторіччя. Запропоновано авторське формулювання визначення поняття процесуальних стадій.

Сформульована авторська позиція щодо запровадження «стадії ухвалення судового рішення» як окремої стадії і нормативного поняття. Суть цієї позиції у тому, що обрана форма внесеної новели є невдалою, оскільки усунувши одну проблему, законодавець породив іншу, яка спотворює одне з базових процесуальних понять – поняття процесуальної стадії. Новела щодо запровадження «стадії ухвалення судового рішення» не відповідає структурним, формально-логічним, системно-функціональним і змістовним критеріям процесуальної стадії. Вона є лише номінальною імітацією стадії, є науково некоректною, алогічною, і по суті не є стадією в усталеному науково обґрунтованому розумінні. Ухвалення судового рішення, як процесуальне явище і поняття є процесуальною дією, його можна назвати етапом стадії розгляду справи по суті, однак не варто розглядати як самостійну стадію, для цього немає ні наукових, ні системно-нормативних підстав. У підсумку пропонується внести відповідні зміни до процесуальних кодексів з метою привести поняття стадії до науково обґрунтованих критеріїв.

Ключові слова: стадійність судового процесу, поняття процесуальної стадії, етапи процесуальної стадії, ухвалення судового рішення, процесуальні дії, Господарський процесуальний кодекс України.

Marchenko V.B. The concept of procedural stage: traditional approaches and controversial innovations.

This article explores the problematic aspects of introducing the concept of a «stage of delivering a court decision» into the non-criminal procedural codes of Ukraine – namely, the Commercial Procedural Code, the Civil Procedural Code, and the Code of Administrative Procedure. The principal aim is to assess whether this legislative innovation and conceptual novelty are appropriate: whether they fit into the normative procedural system and whether they correspond to the established understanding of procedural law regarding the structure of judicial proceedings and the content of its elements – particularly, the concept of a procedural stage.

A systematic and normative analysis is conducted using the Commercial Procedural Code of Ukraine as a primary example. The article examines how the term “stage” is used in legal scholarship on procedural law. The author argues that procedural legislation should be built upon a scientifically grounded understanding of the procedural stage as a special legal concept, rather than as a colloquial expression. An original definition of «procedural stages» is proposed.

The article presents an author’s position on the introduction of the «stage of delivering a court decision» as a separate procedural stage and normative concept. This position maintains that the chosen legislative form of the innovation is unsuccessful. While aiming to resolve one issue, the legislature has introduced another, which distorts one of the core procedural concepts – the notion of a procedural stage. The new provision fails to meet the structural, formal-logical, systemic-functional, and substantive criteria of a genuine procedural stage. It is only a nominal imitation, lacking scientific accuracy and internal coherence. Delivering a court decision, as a procedural phenomenon, should be regarded as a procedural act – possibly as a phase within the substantive hearing stage – but not as an independent procedural stage. Neither doctrinal theory nor normative logic supports such classification. As a conclusion, the article proposes amendments to procedural codes to align the concept of procedural stage with academically grounded criteria.

Key words: judicial process staging, concept of procedural stage, phases of procedural stage, delivering court decisions, procedural acts, Commercial Procedural Code of Ukraine.

Постановка проблеми. В юридичній процесуальній науці віддавна є достатньо усталеним поняття судового процесу як певної часо-просторової структури, логічної і функціональної послідовності, що виражається, зокрема поняттями стадій, стадійності судового процесу. Незмінна опертість процесуальної теорії, законодавства і судової практики на таку побудову свідчить на користь об’єктивності цього структурно-часового явища.

Водночас сьогодні у змістовному наповненні стадійної процесуальної структури судочинства спостерігаються певні відхилення від традиційних положень, на що, вважаємо, слід звернути увагу. Прикладом таких змін, і власне безпосереднім приводом цієї публікації, можна назвати Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення ухвалення та проголошення судових рішень» (далі – ЗУ 4173, Закон 4173) [1]. Вказаний Закон привернув увагу громадськості, перш за все, скасуванням інституту нарадчої кімнати у некримінальних судових процесах України і запровадженням натомість нормативної новели під назвою «стадія ухвалення судового рішення».

Проте за гучним стуком зачинених дверей нарадчої кімнати, мало хто звернув увагу, що при цьому новооформлене явище ухвалення судового рішення, яке за традиційними процесуальними мірками рахувалось завершальним етапом стадії розгляду справи по суті, тепер за новими законодавчими термінами віднесено до статусу окремої стадії. Етап перетворився у стадію. Підвищився у ранзі, порадіймо за нього, – хтось би міг пожартувати. Однак думається, що це питання заслуговує на цілком серйозний науковий, законодавчий і практичний інтерес.

Звернімо увагу на поняттєво-процесуальний простір розробників законопроекту, що став основою для ЗУ 4173. Відповідно до Пояснювальної записки до законопроекту [2] процесуальними стадіями, як окремими поняттями, розробники називають, зокрема, стадію ухвалення судових рішень, стадію проголошення судових рішень, стадію судових дебатів. Схоже, стадія тут розглядається не як спеціальне процесуально-правове і законодавче поняття, а як фігура загального мовлення, універсальний термін довільної часової градації.

Мета статті. Формуючи мету даної роботи, виходимо з того, що стадія не є декоративним елементом презентації судового процесу, а одним із базових його понять. Стадійність визначає порядок процесуальних етапів і дій, який і забезпечує досягнення мети ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави, яка передбачена, зокрема, нормою ст.2/ч.1 Господарського процесуального кодексу України [3]. Стрункість, послідовність і несуперечливість теорії є запорукою упорядкованості законодавчих побудов та судової практики, захистом від термінологічного хаосу. Досліджуючи новелу щодо введення поняття «стадія ухвалення судового рішення», вважаємо, слід поставити такі головні питання, – чи доцільна така законодавча новела і поняттєва новація, чи вписується вона у процесуальну нормативну систему, чи відповідає положенням науки процесуального права

щодо структури судового процесу і змісту понять його елементів, зокрема, поняття стадії. Відповіді на ці питання і є головною **метою** даного дослідження.

Стан опрацювання проблеми. Теоретичний аспект визначення поняття процесуальних стадій досить ґрунтовно розроблений у працях вітчизняних вчених-процесуалістів, зокрема, В.М. Горшенєва, С.В. Васильєва, В.В. Рєзнікової та інших. Наукові публікації щодо процесуальних новел за ЗУ 4173 у переважній більшості обходять увагою введення «стадії ухвалення судового рішення», а стосуються, як правило, скасування інституту нарадчої кімнати. Чи не в єдиній публікації, де проблематиці даної роботи присвячена певна увага (однак в обсязі лише одного речення), стверджується, що Законом 4173 «змінюється назва стадії відповідно до її суті. Було – «нарадча кімната», стало – «стадія ухвалення судового рішення»» [4]. Як бачимо, автори цієї публікації, як і у випадку з Пояснювальною запискою, не надають особливої ваги точності законодавчих формулювань і спеціальному значенню поняття стадії, оскільки нарадча кімната ніколи не вважалась стадією ні в науковому, ні в законодавчому розумінні.

Виклад основного матеріалу. Переходячи до нормативних аспектів аналізу запровадження «стадії ухвалення судового рішення», слід відзначити, що Закон 4173 постає системним для некримінального судочинства України, оскільки він охоплює процесуальні кодекси господарського (ГПК) [3], цивільного (ЦПК) [5] і адміністративного (КАС) [6] судочинства, вносячи у цілому аналогічні зміни до кожного із них, хоча і зберігаючи при цьому певні відмінності у деталях щодо кожного. Враховуючи обмежені рамки наукової публікації, розглянемо новачку щодо запровадження «стадії ухвалення судового рішення» під кутом зору господарського судочинства та відповідних статей Господарського процесуального кодексу.

Слід відзначити, що до останнього часу судово-процесуальне законодавство загалом достатньо послідовно дотримувалось усталених наукових-теоретичних визначень щодо поняття стадії судового процесу. Не рахуючи змін, внесених ЗУ 4173 ГПК містить нормативні положення щодо всіх п'яти стадій, утворюючих їх класичний набір. Зокрема, термін «стадія» вживається у наступних формулюваннях: стадія відкриття провадження у справі (Ст. 250/ч. 6), стадія підготовчого провадження (Ст. 32/ч. 14/абз. 1), стадія розгляду справи по суті (Ст. 32/14/абз. 2, Ст. 195/ч. 3), стадія розгляду справи (Ст. 9/ч.ч. 3, 4, Ст. 32/ч. 14, Ст. 129/ч. 5/п. 4), стадія перегляду рішення (Ст. 130/ч. 2), стадія виконання судового рішення (Ст. 170/ч. 2). Зауважимо, що хоча терміни «стадія розгляду справи» і «стадія розгляду справи по суті» сформульовані нетотожно та судячи з нормативного контексту, близькі за змістом.

Проаналізувавши зміст вказаних нормативних регулювань щодо процесуальних стадій, можемо побачити, що поняття стадії виконує різносторонні функції у нормативній побудові судового процесу. Воно може структурно слугувати елементом або гіпотези чи диспозиції, або і гіпотези, і диспозиції відповідної процесуальної норми. Функціонально такі норми можуть визначати наслідок певної процесуальної дії, зокрема, у вигляді повернення до стадії відкриття провадження у справі внаслідок переходу від спрощеного до загального позовного провадження. Або повернення до розгляду справи спочатку внаслідок зміни складу суду на стадії підготовчого провадження. Чи повернення до повторного початку розгляду справи по суті внаслідок зміни складу суду на стадії розгляду справи по суті.

Інший функціональний напрямок нормативної дії поняття стадії – це визначення особливостей вчинення певних процесуальних дій на відповідних стадіях, зокрема, зупинення провадження – на стадії розгляду справи по суті, повернення судового збору – на стадії перегляду (апеляційного чи касаційного) рішення суду, подання заяв з процесуальних питань – на стадії виконання судового рішення.

Далі звернемось до теорії процесуальних стадій. Вважаємо, що за вихідне слід прийняти методологічне положення, де структура часового прояву юридичного процесу подається наступним чином: стадія – етап – елементарна процесуальна дія [7, с. 149], де стадія, очевидно, є базовим елементом.

Аналізуючи літературу щодо теоретичного визначення поняття стадії, слід звернути увагу, що нерідко такі визначення страждають або надмірною абстрактністю, або односторонньою спрощеністю деталізації. Прикладом першого може слугувати визначення стадії як динамічної відносно замкнутої сукупності закріплених діючим законодавством способів, методів, форм, виражаючих або визначаючих строги і неухильне здійснення процедурно-процесуальних вимог, відображаючих часо-просторові аспекти процесуальної діяльності і забезпечуючих логіко-функціональну

послідовність здійснення конкретних дій, спрямованих на досягнення кінцевого, матеріально обумовленого правового процесуального результату [7, с.130]. Прикладом другого підходу може бути визначення процесуальної стадії як сукупності процесуальних дій у конкретній справі, спрямованих на певну процесуальну мету [8, с. 14; 9, с. 42-43].

Більш збалансованою виглядає конструкція визначення, яка не губиться в абстракції, не обмежується однобокою деталізацією, але додає більш виразний системний аспект [10, с. 645]. Усунувши застарілий державно-правовий контекст, отримаємо звідси, що процесуальні стадії – це пов'язані між собою точно визначені процесуальним законом частини цивільного або кримінального процесу, що мають самостійні, але підпорядковані загальній меті процесу завдання. Кожна із стадій характеризується притаманними їй конкретними завданнями, особливим колом учасників, специфікою процесуальних дій і правовідносин, характером процесуальних документів, що оформляють її. Думається, такий підхід може слугувати в якості основи.

Тож враховуючи вказані застереження, пропонуємо наступне визначення: процесуальні стадії – послідовно пов'язані часові і логіко-функціональні частини процесу, кожна з яких має самостійне, але підпорядковане загальній меті процесу завдання, включає проміжні етапи і реалізується учасниками шляхом відповідних процесуальних дій та документального оформлення.

Звернемо увагу, що процесуальна діяльність у рамках кожної стадії хоч і підпорядковується певній стадійній задачі, водночас змістовно не є цілком однорідною. Ця закономірність дає підставу виділяти певні проміжні, відносно самостійні частини стадії, йменовані етапами, які у сукупності формують структуру конкретної стадії [7, с. 146].

Внутрішню поетапну структуру процесуальної стадії можна розкрити на прикладі такої окремої самостійної стадії як розгляд справи по суті у позовному провадженні. Аналіз Розділу III «Позовне провадження» ГПК України [3] дає змогу виділити чотири основні, відносно самостійні, проміжні етапи цієї стадії. Це зокрема, відкриття розгляду справи по суті, з'ясування обставин справи та дослідження доказів, судові дебати, ухвалення і оголошення рішення суду.

В літературі концепція поетапної структури стадії юридичного процесу обґрунтовується, зокрема, й тим фактом, що окремий етап завершується прийняттям відповідного рішення, що значною мірою впливає на подальше провадження по справі. За функціональним проявом такі рішення умовно названі проміжними [7, с. 148]. Приклад такого проміжного рішення по завершенню етапу з'ясування обставин справи та дослідження доказів надає, зокрема, ст. 217 ГПК «Закінчення з'ясування обставин та перевірки їх доказами», норма якої приписує, що про закінчення з'ясування обставин та перевірки їх доказами суд зазначає в протоколі судового засідання і переходить до судових дебатів.

Звернемо увагу на об'єктивність поетапної судово-процесуальної структури, яка і сьогодні по суті у незмінному вигляді зберігає свою чинність, зокрема, з огляду на роботи сорокарічної давності [7, с. 147], не дивлячись на суттєві зміни політичного і державно-правового режиму в Україні. Отже, йдеться про усталену теоретичну, законодавчу та й судово-практичну об'єктивну традицію щодо поетапної і поетапної структури судового процесу. І що важливо для нашої розвідки, і на чому слід наголосити, – у цій об'єктивній структурі інститут ухвалення і оголошення рішення суду по справі займає місце заключного етапу стадії розгляду справи по суті, але не окремої стадії.

Після нормативного і теоретичного екскурсу звернемось до законодавчо-процесуальної новели за ЗУ 4173, яка вносить до ГПК та інших некримінальних процесуальних кодексів термін «стадія ухвалення судового рішення». Відповідно до вказаних змін зазначений термін вживається у тексті ГПК у трьох нормативних епізодах, зокрема, у нормах ст. 219, ст. 270/ч. 9, ст. 301/ч. 12. Однойменно щодо терміну стаття 219 визначає початок цієї стадії, приписуючи, що після судових дебатів суд оголошує про перехід до стадії ухвалення судового рішення та час його проголошення в цьому судовому засіданні. Власне тут ми бачимо також і момент завершення цієї стадії, адже за логікою, проголошення судового рішення цілком очевидно символізує, що з ухваленням рішення вже покінчено, і саме тому його й можна проголосити.

В наступному епізоді ст. 270 ГПК під назвою «Порядок розгляду апеляційної скарги» частиною 9 визначає норму, аналогічну попередній, але для апеляційної інстанції: «після закінчення дебатів суд переходить до стадії ухвалення судового рішення за результатами апеляційного провадження». Як бачимо, на стадії апеляційного перегляду з'являється ще одна, вмонтована в апеляційну, «стадія ухвалення судового рішення», тобто, тепер, так би мовити, із значком «апе-

ляційна». Аналогічної новели відповідно до ст. 301 ГПК зазнала і наступна стадія, – касаційного перегляду. Тобто, на стадії касаційного перегляду з'являється вже третя, вмонтована у касаційну, «стадія ухвалення судового рішення», але тепер уже із значком «касаційна».

Таким чином, маємо три нетотожні «стадії ухвалення судового рішення», які при цьому «вмонтовані» у три відповідні інстанційні стадії. Така формально-логічна плутанина вигляді «стадії ухвалення», фактично заперечує «стадію ухвалення судового рішення» як структурно окреме поняття, окрему стадію. Така побудова є очевидно алогічною, науково некоректною і потребує виправлення.

Структурна суперечливість «стадії ухвалення судового рішення» впливає на нормативну цілісність, послідовність, несуперечливість системи ГПК. Перш за все, ухвалення рішення внаслідок такої новації ідейно і нормативно відривається від стадії розгляду справи по суті, втрачається цілісність останньої. Фактично позбавляється буквального смислу норма ст. 232/ч. 3 про те, що «розгляд справи по суті судом першої інстанції закінчується ухваленням рішенням суду». Адже тепер розгляд справи по суті безпосередньо не закінчується ухваленням рішення, він закінчується судовими дебатами, після яких оголошується, як ніби окрема, «стадія ухвалення судового рішення» відповідно до норми ст. 219/ч. 1. Виглядає так, що стадія розгляду справи по суті, всупереч усталеній традиції, тепер взагалі не закінчується ніяким оформленим рішенням.

Виникає питання щодо зміни складу суду, – чи можлива зміна складу суду на «стадії ухвалення судового рішення», – формальною нормою це не передбачено. Якщо все ж зміна складу суду трапляється на нововведеній стадії, то питання щодо повернення до повторного розгляду справи по суті чи повторного підготовчого провадження тепер не має формального вирішення.

У зв'язку із введенням «стадії ухвалення судового рішення» вимагає уточнення, на наш погляд, і дія деяких норм щодо можливості вчинення певних процесуальних дій за терміном «на будь-якій стадії». Так зокрема, відповідно до норми ст. 136/ч. 2 «забезпечення позову допускається як до пред'явлення позову, так і на будь-якій стадії розгляду справи». Чи допускається забезпечення позову на «стадії ухвалення судового рішення», – це питання, на наш погляд, тепер вимагає нормативного уточнення.

«Стадія ухвалення судового рішення» не відповідає і змістовному критерію поняття окремої процесуальної стадії. Адже за нормативною побудовою вона постає по суті односкладною, фактично одномоментною дією, не передбачає ніяких складових етапів чи інших складових процесуальних дій. Про односкладний характер дії щодо ухвалення судового рішення контекстово наголошує і сама судова влада України в особі Верховного суду, підкреслюючи, що «прийняття судового рішення, як інтелектуально-вольовий акт судді, та підготовка тексту судового рішення – це взаємопов'язані, але не ідентичні види діяльності» [11]. Далі вказана Постанова зазначає, що за результатами розгляду справи суддя має сформулювати власне переконання стосовно того, як вирішити справу, після чого приймає рішення як результат власної інтелектуально-вольової діяльності. Отже, і з цієї точки зору, тобто, враховуючи, що сутність прийняття (ухвалення) судового рішення визначається як інтелектуально-вольовий акт судді, трансформація його в окрему процесуальну стадію виглядає непереконливою і недоречною.

Висновки. Побудова процесуального законодавства має базуватись на науково обґрунтованому підході до поняття процесуальної стадії, як спеціального процесуального поняття, а не елементу просторіччя. Пропонується наступне визначення: процесуальні стадії – це послідовно пов'язані часові і логіко-функціональні частини процесу, кожна з яких має самостійне, але підпорядковане загальній меті процесу завдання, включає проміжні етапи і реалізується учасниками шляхом відповідних процесуальних дій та документального оформлення.

Процесуальною новелою за Законом 4173, імовірно вперше в історії вітчизняного процесуального законодавства, зроблена спроба запровадження «стадії ухвалення судового рішення» як окремої стадії і нормативного поняття. Думається, що мотивація такого рішення законодавця певною мірою пов'язана із одночасним рішенням усунути інститут нарадчої кімнати, замінивши його «стадією ухвалення судового рішення». Вважаємо обрану форму такої заміни невдалою, оскільки усунувши одну проблему, законодавець породив іншу, яка хоч можливо, і менш помітна зовні, однак спотворює одне з базових процесуальних понять – поняття процесуальної стадії. Вважаємо, що наука процесуального права має висловити нормативну і доктринальну оцінку зазначеної новели.

Проведене у цій роботі дослідження схиляє нас до думки, що новела щодо запровадження «стадії ухвалення судового рішення» не відповідає структурним, формально-логічним, систем-

но-функціональним і змістовним критеріям процесуальної стадії. Зазначена новела є лише номінальною імітацією стадії, вона науково некоректна, алогічна, і по суті не є стадією в усталеному науково обґрунтованому розумінні. Ухвалення судового рішення, як процесуальне явище і поняття є процесуальною дією, його можна назвати етапом стадії розгляду справи по суті, однак не варто розглядати як самостійну стадію, для цього немає ні наукових, ні системно-нормативних підстав. Тож пропонуємо внести зміни до ГПК у словосполученнях «стадія ухвалення судового рішення», або вилучивши термін «стадія» взагалі, або замінивши його терміном «етап», що не потягне за собою втрати чи зміни смислового навантаження відповідних норм. Оскільки досліджувана новела за Законом 4173 має системно-процесуальний характер, то провівши додаткові дослідження, аналогічні зміни, вважаємо, варто внести і в інші процесуальні кодекси – ЦПК і КАС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення ухвалення та проголошення судових рішень: Закон України від 19.12.2024 р. № 4173-IX. Офіційний портал ВРУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4173-20>.
2. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України “Про судоустрій і статус суддів” та деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення ухвалення та проголошення судових рішень». Офіційний портал ВРУ. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1851297>.
3. Господарський процесуальний кодекс України: від 06.11.1991 р. № 1798-XII. Офіційний портал ВРУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.
4. Хотинська-Нор О., Потапенко А, Свояк Д. Основні новели Закону № 4173-IX щодо вдосконалення ухвалення та проголошення судових рішень: коментарі членів авторського колективу законодавчих пропозицій. *Судово-юридична газета*. 27 січня 2025. URL: <https://sud.ua/uk/news/blog/321569>.
5. Цивільний процесуальний кодекс України: від 18.03.2004 р. № 1618-IV. Офіційний портал ВРУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
6. Кодекс адміністративного судочинства України: від 06.07.2005 р. № 2747-IV. Офіційний портал ВРУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.
7. Теория юридического процесса / Бенедик И.В., Горшенев В.М., Крупин В.Г., Мельников Ю.И., и др.; Под общ. ред.: Горшенев В.М. Харьков: Вища шк. Изд-во при Харьк. ун-те, 1985. – 192 с.
8. Васильев С.В. Судочинство в господарских судах. Підручник. Х.: Еспада, 2013. 320 с.
9. Резнікова В.В. До питання про поняття господарського процесу. *Економіка та право*. 2015. № 2. С. 38–44. URL: <https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/economiclaw/article/view/8262/7498>.
10. Юридичний словник. За редакцією Б.М. Бабія, В.М. Корецького, В.В. Цветкова. УРЕ. Київ, 1974. 844 с.
11. Постанова Верховного суду у справі № 359/10291/19. ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115308724>.